Лекція 17. СУДОВА ВЛАДА: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ

17.1 Судова влада та її місце в теорії поділу влади

Теоретичне дослідження здійснення державою судової функції (судової влади), включаючи питання про її наявність чи відсутність, ускладнюється необхідністю уникнути ототожнення цієї складової державної влади із судовою системою. На емпіричному рівні в державно-організованому суспільстві судова влада постає у вигляді системи органів (посадових осіб), які розв'язують юридично значимі спори, тобто спори, що можуть бути вирішені на підставі державно визнаних правил, та офіційно санкціонують можливість застосування державного примусу. Такі органи і посадові особи існували й існують у будь-якій з форм організації державної влади. Тому лише наявність судів, а також тих чи інших правил вирішення конфліктів, що виникають у суспільстві, ще не є свідченням наявності феномена судової влади. Тобто, система судових органів і судова влада не є тотожними поняттями.

Судова влада неможлива без судової системи, але за наявності системи судових органів не можна стверджувати про те, що в даній державі існує судова влада. Крім того, навіть теоретичне припущення існування судової влади як чогось відмінного від однієї з функцій, що реалізуються органами держави, передбачає поділ державної влади [18, с. 17].

Ідея поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову супроводжує пошук людством ідеальної держави протягом багатьох століть. У початковому стані ідея про поділ влади вбачається у працях давньогрецьких мислителів, таких як Аристотель, Платон, Полібій, Епікур та інші. Утвердження поділу влади як складової вчення про демократичну державу пов'язано з революційними подіями XVII-XVIII ст., коли Дж. Локк і Ш. Монтеск'є сформулювали цей принцип як важливу гарантію проти концентрації і зловживання владою, властивих тогочасним феодальним монархіям [11].

Перші ж конституції – Пилипа Орлика 1710 р., США 1787 р., Франції 1789 р. – закріпили, хоча й у різних варіантах та інтерпретаціях, ідею поділу влади, вбачаючи в цьому важливий елемент рівноваги трьох основних функцій державної влади – охорони прав і свобод людини.

Ш. Монтеск'є виділив судову владу в самостійну сферу здійснення державної влади, і це являє собою істотний внесок у розвиток теорії поділу влади, завдяки чому доктрина набула ознак стрункості і логічної завершеності. У порівнянні зі своїми попередниками Ш. Монтеск'є робить помітний крок у розвитку поглядів щодо функцій і процедур судової влади. Зокрема, на відміну від Дж. Локка в його працях містяться ідеї як про функції законності, охорони прав і інтересів громадянина, так і функції правосуддя, охорони свободи, волі і безпеки особи, що здійснює судова влада. Крім цього, у працях Ш. Монтеск'є багато уваги зосереджено на вирішенні конфліктів між громадянами, охороні законності, безпеки, свобод і власності особи. Ці функції судової складової державної влади він розкрив через призму суддівських формальностей і суддівських помилок. У зв'язку з цим, Ш. Монтеск'є надавав особливого значення судовим процедурам, кількість яких збільшується із зростанням поваги до честі, майна, життя і свободи громадян.

Ж.-Ж. Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він зазначав про право арештованого на оскарження до суду застосованого до нього арешту, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи громадянина. У цілому, необхідно вказати, що Ж.-Ж. Руссо критично розвинув погляди Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, в результаті чого була створена основа теорії поділу влади в сучасній державі. Праці зазначених мислителів у сукупності презентують концепцію поділу влади, названу класичною. Досліджуючи праці Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших мислителів, можна стверджувати, що становлення судової влади обумовлено не божественним призначенням, а кардинальними змінами в суспільному устрої. Засновники класичної теорії поділу влади як один із пріоритетних напрямів діяльності судової влади виділяли здійснення судом контролю за органами виконавчої влади під час виконання ними правозахисної функції.

Стаття 6 Конституції України проголошує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Зауважимо, що Ш. Монтеск'є говорив не про «гілки» влади, а про її «роди». Тоді виникає питання: що відрізняє самостійний рід (гілку) влади від системи державних органів, які здійснюють відповідну судову функцію і мають самостійну сферу діяльності?

По-перше, ідеологічною, теоретичною і юридичною передумовою здійснення судової влади повинно бути визнання необхідності такого державного устрою, який мінімізував би небезпеку тиранії і сваволі. При цьому варто враховувати, що спрощеним ідеалом такого устрою вважалося те, що легітимний законодавець приймає закони, виконавча влада точно і неухильно провадить їх у життя, а суди вирішують конфлікти на підставі суворого дотримання приписів законодавця. Але подальший розвиток суспільства підтверджує, що про судову владу можливо вести мову тільки тоді, коли суд наділений повноваженнями, що дають змогу реально захищати «територію свободи» особи від втручання і законодавчої, і виконавчої влади.

По-друге, поява нової якості судової системи, тобто її трансформація в судову владу, передбачає наявність умов стосовно її автономного функціонування. Це означає, що реалізація функцій забезпечення (матеріально-технічна, кадрова, інформаційно-аналітична тощо) повинна здійснюватись під керівництвом вищих органів судової влади і не залежати від довільних рішень інших складових влади. Насамперед, йдеться про відносну автономію реалізації судовою владою функцій забезпечення хоча б і тому, що розмір фінансування судової системи визначається Державним бюджетом України, який приймається законодавчою владою – парламентом. Крім того, деякі з функцій забезпечення можуть передаватися й органам виконавчої влади (наприклад, Державній судовій адміністрації).

По-третє, автономність судової влади, звичайно, може бути тільки відносною, вона не може існувати без інших складових державної влади, оскільки коло конфліктів, що підлягають вирішенню судом, окреслюється законом шляхом застосування відповідної процедури його прийняття законодавчою владою, а реалізація (виконання) загальнообов'язкової сили судових рішень потребує значною мірою визначених дій органів виконавчої влади. Прийнято вважати, що саме ця обставина спонукає до пошуку критерію, який відрізняє судову складову державної влади від простого функціонування судової системи.

Відсутність будь-яких орієнтирів, крім чинного законодавства, фактично ставить суд в один ряд із органами виконавчої влади, роблячи його рівно підпорядкованим пануванню законодавця. У часи Ш. Монтеск'є такий підхід до судової складової державної влади був виправданий існуванням абсолютних монархій, а тоталітарні держави «випали» з природного процесу розвитку західної цивілізації, питання про можливість судової влади обмежувати сваволю законодавця стало вимагати не тільки теоретичних розвідок, але й інституційно-юридичного підґрунтя, яке можуть складати два компоненти.

По-перше, це ратифікація державами міжнародних актів, які закріплюють мінімум прав і свобод особи, що ставить ці акти на вершину ієрархії джерел права. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому сам зміст міжнародного договору повинен відповідати двом обов'язковим умовам – не тягти за собою обмеження прав і свобод людини й громадянина та не суперечити основам конституційного ладу України.

По-друге, це прояв у судів нової, невідомої Ш. Монтеск'є і його сучасникам, функції конституційного контролю, в силу якої судова влада здобула право фактично анулювати дію законів та інших нормативних актів, які суперечать положенням Конституції України. Наведені положення свідчать про практичне впровадження положень ч. 2 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на правовідносини, що виникають у державі. Отже, судова система стає судовою складовою державної влади (судовою владою) тоді, коли вона наділяється відповідними можливостями впливу на інші її складові, «вмикається» у систему стримувань і противаг влади, які перешкоджають узурпації всієї державної влади однією із її складових.

Отже, позитивна практика реалізації принципу поділу влади на три складові і критичні позиції відомих філософів, соціологів та правників заслуговують на увагу і повагу. Що ж до України, то наразі реалізація теорії призводить до постійних політичних конфліктів і суперечок, до періодичних криз державної влади, які тривають доти, поки одна з гілок влади не перемагає. Найчастіше в Україні верх брав президент, оскільки саме він відповідно до ч. 1 ст. 102 Конституції України є главою держави і опирається на весь державний апарат і силові структури, позаяк вони підпорядковані йому і належать до виконавчих органів влади й управління.

Крім того, це обумовлено і недосконалістю демократичних форм правління і державно-політичного режиму – способів і методів управління державою та суспільством, у тому числі і «своїми» інтересами кожної гілки влади. У такому випадку система «*стримувань і противаг*» є малоефективною, а деякі питання державного управління вирішуються з позиції сили, різноманітного примусу й адміністративного тиску. В умовах поділу влади в Україні, скоріше за все, діє принцип децентралізації, перетягування ковдри, про що влучно зазначав великий український байкар Л.І. Глібов у творі «Лебідь, Рак і Щука».

Виходячи з того, що принцип поділу функцій влади у нашій країні було вперше визнано у Декларації про державний суверенітет України, а власне термін «судова влада» з'явився тільки в нормах Конституції України 1996 р., то існує недостатня теоретична розробка поняття судової влади. Більш того, наразі немає навіть єдиного підходу до дефініції «*судова влада*». Зокрема, деякі автори виходили з її організаційної форми – системи судових органів, продовжуючи тим самим традицію, притаманну дорадянському і радянському періодам вітчизняної історії.

У наш час визначення судової влади через систему органів також достатньо поширено у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці. Так, на думку *В.І. Борденюка*, «судова влада являє собою цілісну систему органів державної влади, до якої належать суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, а факторами такої цілісності є єдність цілей, функцій і завдань органів судової влади, принципів їх організації та діяльності» [3]. Аналогічні за змістом визначення судової влади даються як вітчизняними, так і зарубіжними правниками, розглядаючи судову владу як надані спеціальним органам держави – судам – повноваження з вирішення віднесених до їх компетенції питань, що виникають при застосуванні права і реалізації цих повноважень шляхом конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, господарського (арбітражного) судочинства з дотриманням процесуальних норм [14, с. 12-19].

Разом з тим, для більш чіткого і комплексного визначення поняття «судова влада» виникає потреба поєднати структурний і функціональний підходи, виходячи із сучасних уявлень про правосуддя як про вирішення соціально-політичних конфліктів (у широкому розумінні цього поняття), що виникають у суспільстві, та про суд, як орган, що здійснює у спеціальній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу для досягнення суспільного комфорту. За таких вихідних даних судову владу можна визначити як належне судам виключне владне повноваження вирішувати конфлікти правового характеру, що виникають у суспільстві, шляхом здійснення у межах спеціальної процесуальної форми правосуддя і прийняття рішень, обов'язкових для виконання всіма членами суспільства.

Звичайно, пропонована дефініція звужує багатогранність і глибину поняття «судова влада», тому важливим є розкриття співвідношень таких понять, як судова влада, правосуддя та судочинство. Відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а згідно із ст. 1 Закону України «Про судоустрій України» органи судової влади здійснюють свої повноваження виключно на підставах, у межах та в порядку, передбачених Основним Законом.

Судова влада реалізується шляхом здійснення *правосуддя* у формі цивільного, господарського, кримінального, адміністративного, а також конституційного судочинства. При цьому правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ч. 1 ст. 124 Конституції України).

Виходячи з наведеного, по-перше, здійснення правосуддя є виключною прерогативою суду. Повноваження судової влади можуть включати й інші функції, які відрізняють судову складову влади від виконавчої та законодавчої. Наприклад, Голова Верховного Суду України у межах повноважень, визначених Законом України «Про судоустрій України», погоджує подання щодо утворення та ліквідації судів загальної юрисдикції; вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади тощо. Тобто, об’єм повноважень Голови Верховного Суду України ширший, ніж здійснення судочинства. Це пояснюється тим, що функціонування судової влади як самостійної складової державної влади потребує і здійснення додаткових (допоміжних, забезпечувальних) видів діяльності.

По-друге, правосуддя – це основна функція судової влади, а соціальне призначення судової влади реалізується тільки у відповідній формі судочинства.

Таким чином, *судова влада* – це самостійна і незалежна складова державної влади, створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, між громадянами та юридичними особами, між юридичними особами; захисту прав громадян у їхніх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими (службовими) особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення юридично значимих фактів і станів.

17.2 Державне управління в органах судової влади

Потреби становлення і розвитку незалежної судової влади в Україні, розширення у зв'язку з триваючою судово-правовою реформою кількості та видів судових органів і посад суддів, їх подальшої спеціалізації, якісного підняття рівня судового захисту конституційних прав і свобод громадян об'єктивно вимагають не лише оновлення відповідної матеріально-правової основи діяльності судових органів, а й модернізації та удосконалення механізму управління судовою системою, створення необхідних організаційних передумов здійснення правосуддя в державі.

З проголошенням незалежності Україною та офіційним закріпленням принципу поділу державної влади, за обставин, коли існує конституційно визначена модель функціонування механізму взаємовідносин між законодавчими, виконавчими та судовими органами, суд завдяки практичній реалізації системи стримувань і противаг поступово набуває реальної самостійності, впливовості та визнання у суспільстві. Але й досі у роботі судової влади мають місце небажані тенденції, передусім пов'язані із недостатнім організаційним та матеріальним забезпеченням судів, відсутністю науково обґрунтованих підходів щодо розподілу обов'язків і навантаження між суддями та працівниками апарату суду, незадовільним методичним і нормативно-правовим оснащенням, низьким рівнем підготовки кадрів для судових органів [4].

Державне управління передбачає не тільки здійснення владного впливу на окремі елементи системи, а й створення необхідних організаційних передумов щодо реалізації владних повноважень, а тому фактично має ширший зміст, ніж поняття «державна влада» [5]. Як наслідок, можливо встановити, що з'ясування шляхів удосконалення діяльності з організаційного забезпечення судів практично може відбуватися саме у контексті опрацювання питань державного управління судовою системою України.

Відповідно до положень теорії організації судової влади, судову систему складають всі без винятку установи, що здійснюють правосуддя в державі [13, с. 54-92]. Аналіз змісту частини 3 ст. 124 Конституції України переконує, що судову систему України утворюють Конституційний Суд та суди загальної юрисдикції. Останні організовані за територіальним і предметним принципом, є основною ланкою судової системи держави та згідно зі ст. 125 Основного Закону також наділені системними ознаками. Зокрема, ст. 18 Закону від 7 лютого 2003 р. «Про судоустрій України» визначає, що у систему судів загальної юрисдикції входять: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди, Апеляційний суд України; 3) Касаційний суд України; 4) вищі спеціалізовані суди; 5) Верховний Суд України [3]. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. При цьому ст. 19 цього Закону передбачає, що в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди.

Таким чином, судова система України являє собою досить складне і розгалужене утворення, належне функціонування якого об'єктивно вимагають існування певних системоутворюючих зв'язків і взаємозалежностей.

Варто зазначити, що судова влада в Україні є однією з гілок єдиної державної влади, певним різновидом її спеціалізації, що наділена власними і особливими завданнями та функціями. Це особливий вид влади. Вона не лише розглядає і розв'язує конфлікти у суспільстві (в чому її головне призначення), є відмінною від законодавчої і виконавчої влади. Забезпечуючи верховенство права у державі, суд вирішує справи у

відповідності із законом, діючи в особливій законодавчо визначеній процесуальній формі, порушення якої означає нікчемність ухваленого рішення. Судова влада використовує притаманний тільки їй спосіб подолання суперечок інтересів, виступаючи регулятором відносин суб'єктів суспільства та забезпечуючи їх відповідність нормі права [15, с. 4-6].

Разом з тим, реалізація судової влади не може обмежуватися лише відправленням правосуддя, тобто діяльністю із встановленням істини у конкретній справі, поновлення прав суб'єктів процесу [16, с. 72], вона повинна передбачати і створення для цього організаційних передумов. Як слушно зазначають *О. Безнасюк і Х. Рустамов*: «Судова влада – це не тільки правосуддя. Ця категорія обіймає всю судову систему, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розташовуються, тощо. Як не парадоксально, стан і якість судової влади залежить не стільки від рівня правосуддя, але й від зазначених факторів, які на перший погляд здаються несуттєвими» [2, с. 30-31].

Система судових органів виступає у якості носія судової влади і саме це обумовлює її взаємодію та зв'язок з іншими державними органами. Здійснюючи державну владу в особливій формі, суд застосовує закони, прийняті парламентом, дає правову оцінку правомірності дій та рішень органів і посадових осіб виконавчої влади, обмежує «свавілля» адміністративного апарату. Одночасно, з іншого боку, функцією виконавчої влади є практична реалізація рішень судових органів, що проявляється у діяльності Державної виконавчої служби та Державного департаменту виконання покарань.

Таким чином, суд є одним із важливих складових елементів системи державної влади. При цьому хоча він і наділений власними, гарантуючи самостійність та незалежність, повноваженнями, цей орган функціонує у тісній взаємодії з іншими гілками державної влади, і в процесі свого утворення та реалізації виступає як невід'ємний компонент єдиного цілого [19, с. 353-354]. Саме завдяки спільній діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів досягається комплексний організаційний вплив на суспільні відносини, відбувається задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, охорона суспільного та державного порядку, прав і свобод громадян, забезпечення безпеки країни, зміцнення миру і міжнародного співробітництва [7].

Сьогодні в Україні діють два органи, які майже дублюють одні й ті самі функції щодо забезпечення діяльності органів судової влади. Йдеться про Вищу раду юстиції і Державну судову адміністрацію України. Одні забезпечують проходження суддів, рекомендацію їх на посаду, розглядають справи, пов’язані з дисциплінарною відповідальністю суддів, інші забезпечують діяльність судів інформаційно і технічно. Такі приклади є в Європі. А в Болгарії, наприклад, ці функції виконує один орган – Вища судова рада. Вона не тільки вирішує вищезазначені питання, а й призначає прокурорів і слідчих, всіх суддів усіх ланок.

Для забезпечення належного реформування та подальшого розвитку судової системи України відповідно до міжнародних стандартів здійснення правосуддя постає нагальна потреба наукового осмислення реалізації судово–правової реформи в Україні.

Судово-правова реформа в Україні

Початком судової реформи в Україні можна вважати дату ухвалення Декларації про державний суверенітет України, в якій закріплено положення про здійснення державної влади за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Створення судової влади стало основним завданням судово-правової реформи та розвитку демократичних засад суспільства.

У Конституції України від 28 червня 1996 р. окреслено нову систему судоустрою та закріплено гарантії права на судовий захист, визначено основні засади здійснення судочинства, юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі. Принципами побудови системи судів загальної юрисдикції визнано територіальність і спеціалізацію.

Встановлено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Визначено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а вищими судовими органами спеціалізованих судів – відповідні вищі суди. У системі судів загальної юрисдикції мають діяти також апеляційні та місцеві суди. Встановлено, що судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду та суддів, які призначаються вперше. Визнано основні засади судочинства: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення у суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; обов’язковість виконання рішень суду; утворення Вищої ради юстиції. За всю історію судової реформи в Україні Конституція стала найрадикальнішим документом у цій сфері.

У 1997 р. Україна ратифікувала *Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод*, згідно з якою держава взяла на себе зобов’язання гарантувати право на справедливий судовий розгляд та інші права людини, передбачені Конвенцією. Ці права захищаються від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини.

У 2001 р. схвалено пакет законів, якими вносилися зміни до низки законів, що регулювали питання судоустрою, статусу суддів та судочинства. Ці зміни здобули назву «малої судової реформи». Ця реформа привела національну судову систему у відповідність до вимог Конституції України і створила передумови

для прийняття нового закону про судоустрій (2002 р.). Новий Закон «Про судоустрій України» став вагомим, але не завершальним кроком до утворення нової системи правосуддя. У 2005-2009 рр. цей закон зазнав суттєвих змін. Зміни внесено у зв'язку з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України та Закону України «Про доступ до судових рішень» (в частині повноважень державної судової адміністрації у веденні Єдиного державного реєстру судових рішень; щодо оскарження рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, а також щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ – цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, не розглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 р., передаються для розгляду і вирішення до колегії суддів відповідних апеляційних судів, склад яких формується президіями цих судів). Також прийнято нові – Кримінальний (2001 р.), Сімейний (2002 р.), Цивільний (2003 р.) та Господарський (2003 р.) кодекси України та інші кодифіковані акти матеріального права. У 2004 р. прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України, а у 2005 р. Кодекс адміністративного судочинства України. Обидва кодекси набрали чинності з 1 вересня 2005 р. Тоді ж розпочато створення системи адміністративних судів.

Суттєвим кроком на шляху ефективного здійснення судової реформи стало схвалення Президентом України *Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів* (*далі* – Концепція). Концепція готувалася із залученням широкого кола фахівців у рамках Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Проект Концепції був направлений на експертизу до Ради Європи та Венеціанської комісії, а також надіслано до всіх судів України для надання пропозицій і висловлення зауважень.

У Концепції зазначено, що українські суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, а рівень довіри до них з боку суспільства є вкрай низьким. Головними причинами цього становища названо:

1) відсутність системного й узгодженого бачення подальшого здійснення судової реформи;

2) невідповідність системи судів загальної юрисдикції вимогам Конституції України, видам та стадіям судочинства;

3) незавершеність реформи процесуального права;

4) перевантаженість судів справами та недостатня прозорість їх діяльності;

5) наявність багатьох перешкод для забезпечення незалежності судді починаючи від тих, що виникають вже на етапі добору суддів;

6) неналежний рівень кваліфікації значної частини суддівського корпусу та малоефективність системи професійної відповідальності суддів;

7) недостатнє фінансування судової влади;

8) неефективність системи виконання судових рішень.

Концепція охопила широкий спектр питань, пов'язаних, зокрема, з правом на судовий захист, системою судів, судочинством, статусом суддів, суддівським самоврядуванням, забезпеченням судів, без реформування яких повноцінна судова реформа є неможливою. До суміжних інститутів віднесено надання юридичної допомоги, досудове слідство у кримінальних справах, прокуратуру, інститут виконання судових рішень, пенітенціарний інститут, альтернативні (позасудові) способи врегулювання спорів, інститут адміністративного проступку.

Чимало положень Концепції стосується вдосконалення юридичної освіти, а також спеціальної підготовки суддів. Зокрема, у Концепції зазначено, що для високого фахового рівня суддів, прокурорів, адвокатів вирішальне значення має система юридичної освіти в Україні, яка потребує серйозного вдосконалення. Вищою юридичною освітою, яку відповідно до закону необхідно мати для того, щоб обійняти відповідні посади, слід вважати освіту рівня магістра права (з огляду на зміст Болонської декларації). Важливою є спільна – Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України – підготовка стандартів у сфері юридичної освіти. З метою забезпечення судових органів висококваліфікованими кадрами та належного опанування специфікою професії відповідно до Концепції необхідно запровадити спеціальну підготовку кандидатів на посаду судді в Академії суддів України. Така підготовка має передбачати теоретичне навчання, поєднуване зі стажуванням у судових органах. По закінченні кандидат має скласти кваліфікаційний іспит у формі тестування з метою оцінювання його знання положень Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики її застосування Європейським судом з прав людини, судового процесу та основних галузей матеріального права України. Зазначено, що подальший розвиток правосуддя в Україні має забезпечити доступність правосуддя; справедливість судової процедури; незалежність, безсторонність та професіоналізм суддів; юридичну визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень; ефективність судового захисту.

Попри значну увагу та загальновизнану необхідність судової реформи в Україні, на шляху її здійснення існує багато бар'єрів. Основними з них є такі.

• *Консерватизм судової системи.* На сьогодні суттєву роль відіграє консерватизм суддівського корпусу. Можна оновлювати закони, створювати прогресивні судові проекти, але найважче в процесі модернізації – змінити мислення, сприйняття нових рішень.

• *Відсутність системного й узгодженого бачення подальшого здійснення судової реформи.* Суспільно-політичні групи в Україні мають протилежні точки зору щодо перебігу судової реформи. Ці протиріччя неодноразово ставали причиною відкладення та перенесення розгляду Верховною Радою України

законопроектів, спрямованих на реалізацію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

• *Недостатнє фінансування не лише реформи, а й поточної діяльності судів.* Будь-які зміни потребують витрат на їх впровадження. Сума видатків на утримання судової влади, передбачена в Державному бюджеті України, є значно меншою від тієї, що необхідна для забезпечення реальних потреб судів, особливо пов'язаних зі здійсненням правосуддя. Судові збори, що сплачуються за звернення до суду, не спрямовуються безпосередньо на потреби судів. Незважаючи на те, що роль і функції судів та навантаження на них докорінно змінилися (порівняно з періодом, що передував прийняттю Конституції України у 1996 році), методика визначення щорічних видатків на їх утримання майже не змінилася.

• *Намагання політичних сил використати судову реформу для посилення впливу на суди.* Протягом першої декади XXI ст. суди досить часто ставали заручниками політичної боротьби в країні. Політичні партії розглядали суди як інструмент досягнення своїх вузькопартійних інтересів, тобто встановлення контролю над судами фактично стало передумовою збільшення впливу певної політичної сили та фінансово-промислових груп, які значною мірою визначали позиціювання цієї політичної партії.

Попри ці складнощі, реформування судової системи в Україні триває, залишаючись одним з головних завдань держави. Основними моментами її реалізації є законодавче закріплення нових засад судоустрою та статусу суддів, забезпечення доступності правосуддя, запровадження справедливої судової процедури, забезпечення незалежності, неупередженості та професіоналізму суддів, поліпшення фінансування судової влади та підвищення ефективності системи виконання судових рішень.

Зокрема, 7 липня 2010 р. Верховна Рада Уаїни прийняла у другому читанні та в цілому закон «Про судоустрій і статус суддів» [7]. Законом передбачено запровадження обов'язкової спеціальної підготовки для суддів, у тому числі, перед призначенням на посаду. Ідея чудова, адже спрямована на формування в особи навичок судді ще до заняття посади.

Первинну підготовку мають здійснювати у Школі суддів (сьогодні це Академія суддів) або в інституті (на факультеті) підготовки професійних суддів, створеному Президентом при вищому національному навчальному закладі IV рівня акредитації.

Крім того, запроваджується централізований конкурс для призначення на посаду судді вперше. Його проводитиме Вища кваліфікаційна комісія суддів як перед направленням для проходження спеціальної підготовки, так і після її завершення – для надання рекомендації щодо кандидатури на посаду судді до Вищої ради юстиції. За результатами кваліфікаційного іспиту виводитиметься рейтинг кандидатів, відповідно до якого вони одержуватимуть право на заняття посад.

Закон вперше визначив чіткий перелік підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Вища кваліфікаційна комісія суддів отримала широкі повноваження щодо формування суддівського корпусу та притягнення суддів до відповідальності.

Відповідно до європейських стандартів, розмір заробітку суддів має гарантуватися законом. До прийняття закону про судоустрій ці питання визначалися підзаконними актами, багато з яких навіть не публікувалися.

Згідно з новим законом, суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за вислугу років, перебування на адміністративній посаді в суді, науковий ступінь, роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці.

Обіцяний раніше авторами закону мінімальний розмір посадового окладу у 15 мінімальних заробітних плат за остаточною редакцією буде запроваджено у 2015 році. А до цього часу він буде збільшуватися поступово.

Законом передбачено створення Вищого спеціалізованого суду в цивільних та кримінальних справах і позбавлення Верховного Суду функцій касаційної інстанції у цих справах.

Ідея створення окремої інстанції для касаційного розгляду цивільних та кримінальних справ викликала чимало дискусій. Але, на погляд Ігоря Коліушка і Романа Куйбіди [8], вона заслуговує на увагу.

Сьогодні Верховний Суд не справляється з навантаженням у цих справах, а тому не має можливості приділити увагу своїй основній функції – забезпечення однакового застосування законів судами загальної юрисдикції. Мало того, він уповноважений розглядати скарги на свої ж рішення за винятковими обставинами.

Проте закладені законом процесуальні механізми фактично позбавляють Верховний Суд можливостей впливати на практику судів загальної юрисдикції.

По-перше, він втратив повноваження давати судам роз'яснення щодо застосування законодавства, хоча вищі суди такі повноваження зберегли.

По-друге, він може переглядати рішення вищих судів у разі різного застосування лише норм матеріального, а не процесуального права. Навіть більше – лише тоді, коли заяву про перегляд допустить до розгляду відповідний вищий суд, рішення якого оскаржується. Можете собі уявити, наскільки часто це траплятиметься?

По-третє, у разі задоволення заяви, максимум що може зробити Верховний Суд – це скасувати рішення і направити справу на новий розгляд, але не ухвалити нове рішення.

Новий вищий суд має почати свою діяльність з 1 листопада 2010 року.

Ще одна зміна у системі судоустрою – Верховна Рада відмовилася від військових судів. Вважаємо цю зміну позитивною, оскільки військові суди – це певний атавізм радянської судової системи.

Останнім часом судді цих судів справ майже не розглядали, а в частині матеріального та соціального забезпечення були в привілейованому становищі порівняно зі своїми колегами.

Закон також передбачив запровадження автоматизованої системи діловодства в усіх судах. Важливо, що розподіл справ здійснюватиметься за допомогою цієї системи, а отже, головам судів буде складно впливати на цей процес. Також закон суттєво скорочує строки на подання апеляційної та касаційної скарг на рішення суду (відповідно 10 днів і 20 днів, а для оскарження процесуальних ухвал – ще менше).

Список використаної і рекомендованої літератури

Баренбойм П. Божественная природа судебной власти // Российская юстиция. – 1996. – № 1. – С. 21-23.

Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть : Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 30-31.

Борденюк В.І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 151.

Брынцев В.Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992-2003 гг. на Украине. – Харьков, 2004. – 224 с.

Глазунова Н.И. Система государственного управления. – М., 2002. – С. 16.

Дрішлюк А.І. Законодавче закріплення судового прецеденту на прикладі примусового припинення права власності // Наукові записки. Серія «Право». Вип. 6. – Острог, 2005. – С. 243-249.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року. – Режим доступу : http : // www.zakon.gov.ua.

Коліушко І., Куйбіда Р. Новий закон про судоустрій : швидке і неякісне правосуддя від розумних, але залежних суддів. – Режим доступу : http : // www2.pravda.com.ua/. – 26 липня 2010 р.

Ківалов С. Судова реформа : потрібні рішучі дії // Дзеркало тижня. – 2010. – 3-9 квітня. – № 13 (793).

Конституція України : Прийнята на п`ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Просвіта, 1996. – 80 с.

Локк Дж. Сочинения : В 3-х т. – М. : Юрид. лит., 1985. – Т. 3. – С. 341.

Мариненко О. Доступність правосуддя очима служителів Феміди // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 липня-1 серпня. – № 27.

Организация суда и прокуратуры в СССР : Учебник / Под ред. Н.А. Баженова. – М., 1988. – С. 54-92.

Організація судових та правоохоронних органів : Навч. посіб. / За ред. І.Є. Марочкіна, О.М. Толочка, Н.В. Сібільвої. – Харків : Право, 2000. – С. 12.

Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 15. – С. 128.

Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97–ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – С. 263.

Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 27-28. – С. 180.

Про схвалення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 року № 361/2006 р. – Режим доступу: http : // www.minjust.gov.ua/0/7507.

Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения : Пер. с фр. – М. : Гослитиздат, 1961. – С. 574.

Стичинський Б. Неупереджене судочинство та юстиція : спільно до реального захисту прав і свобод людини // Право України. – 2001. – № 4. – С. 3-7.

Україна в 2005-2009 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : Монографія / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

Україна в 2009 році : конституційний процес і перспективи країни. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 224 с.

Чиркин В.Б. Государственное управление. Элементарный курс. – М., 2001. – С. 29, 233-234.

Юзикова Н.С. Система судебных и правоохранительных органов органов Украины. Учебное пособие. – Днепропетровск : УкО ИМА-пресс, 2000. – 280 с.